

ФУНДАМЕНТАЛНИЯТ ТРУД НА МАРИЯ КИТОВА-ВАСИЛЕВА „ЛЮБОВТА КЪМ СЛОВОТО. ЗА ИЗВОРИТЕ НА НАУКАТА ЗА ЕЗИКА“

Китова-Василева, Мария. *Любовта към словото. За изворите на науката за езика (От древността до края на Ренесанса)*. София: Колибри, 2012, 492 с.
ISBN: 978-954-529-982-7х

Ани Леви
Нов български университет

В ръцете на любителите на езика, на лингвистите, на литераторите и на всички любознателни читатели е нова книга, която запълва една важна празнина в познанията и общата ни култура: как се е появил и как се е развил интересът към нашето основно средство за общуване – езика.

Проф. Мария Китова от много години се вълнува от този въпрос и събира от всички възможни източници данни за това произведение, което тя, със своята научна задълбоченост, прецизност и дори педантичност, издава едва сега, въпреки че би могла да го представи на публиката и по-рано. Но за тези, които я познават – гордея се, че и аз съм сред тях, не е учудващо, че книгата се забави във времето – перфекционизмът на авторката не можеше да ѝ позволи да не „изпипа“ всеки детайл.

Още с предисловието към книгата, онасловено „Ако ‘машината на времето’ съществуваше...“ – само по себе си то е блестящ научен штрих към труда – авторката събужда у читателя интереса към темата. И дори човек да е посегнал случайно и неосъзнато към книгата, след като прочете това предисловие – непременно трябва да го прочете! – той няма да може да я остави. Подчертавам това, защото, ако в същинската част на труда Мария Китова се подчинява на строгата научна достоверност, без излишна емоция, в тази въстъпителна част тя е дала пълен израз на своя темперамент и характер – страстно влюбена в езика и в науката за него.

Мария Китова се е хвърлила в най-дълбокото на това научно направление, към което малцина от новите езиковеди се насочват. И това не е случайно – обикновено, когато се говори за историята на езикознанието, се избягва навлизането в дебрите на темата, като се посочва, че не съществуват сигурни данни за наличието на интерес към езика в древните времена. Авторката обаче открива необходимите основания, за да допусне, че „интересът към езика е почти толкова древен, колкото и самият човек, че още в зората на човешката цивилизация, когато възникват първите форми на писменост, хората са проявявали повече или по-малко осъзнат интерес към езиковите проблеми“.

Тя изтъква, че появилите се през разни периоди от еволюцията на отделните цивилизации писмени паметници сочат красноречиво, че е имало такъв осъзнат интерес към езика още в зората на човечеството. Филологията, от своя страна, възниква във връзка с разчитането и анализирането на древни текстове, а това е сигурно доказателство, че литературата и науката за езика са тясно свързани.

В изследването си Мария Китова се ограничава до края на епохата, обозначена в Европа като Ренесанс. Тя обяснява това ограничение с убеждението си, че следващата епоха, наречена Просвещение, се свързва по-скоро с идеята за същинското начало на съвременното езикознание.

Първоначално авторката замисляше да приложи принципа на географското местоположение на дадена страна, раса и култура, за да проследи етапите в процеса на историческата еволюция на езиковедските идеи. В хода на изследването и на навлизането в необятния материал обаче Китова реши, че подобен подход е нецелесъобразен по няколко причини: от една страна, защото това би означавало да бъдат разглеждани паралелно цивилизации и култури, които в повечето случаи се оказват съществено различни; от друга – защото прилагането на подобен принцип би предполагало да се обхванат всички страни в даден регион и дори континент, а това едва ли би било реално постижимо поради всеобхватността на материята и липсата на паралелизъм в историческия развой на различните културни общности.

С убеждението, че религиозните вярвания оформят до голяма степен облика на дадена култура, Китова приема, че за да изпълни намеренията си, най-подходящо би било да тръгне от конфесионалната обвързаност на съответните народи. Тъй като трудът е посветен на езиковедската историография, тя не си е поставила целта да обхване всички религиозни микросветове, които в древността са се развивали твърде динамично. Опирайки се на мненията на специалистите в областта на религиознанието, тя се е постарала да очертае най-характерните черти на философско-религиозните системи и субсистеми, залегнали в основата на отделни културни ареали, чиито представители са допринесли по един или друг начин за развитието на науката за езика.

Трудът печели много с прегледността на представянето. Разделението на глави, посветени на отделните проблеми, се подчинява на основната цел и много подредено „води“ читателя по очертания път.

Глава I проследява историческия път на ритуалите и митовите до възникването на същинските религиозни вярвания и на ролята на религията за развитието на езика. Между митологичното и религиозното съзнание на човека съществуват сложни и нееднозначни отношения, поради което не е лесно да се прокара ясна граница помежду им. Налага се да се потърси и отговор на въпроса, свързан с хронологичната им поява в човешкото общество: предшества ли митът възникването на религиозните вярвания или пък те се превръщат в благодатна почва за зараждането на устно разпространявани разкази, изпълнени с мистицизъм. Следващият въпрос засяга ролята на езика: не е ли той свързващото звено между митовите и религията?

С големи подробности са описани различните езически форми на митологично-религиозното светоусещане: пантеизъм и политеизъм; проявите на анимизъм, тотемизъм и шаманизъм (особено интересни са разсъжденията, разкриващи вярванията на народите, обитавали Централна Америка: олмеки, толтеки, миштеки, май, астеки); религиозните вярвания на редица народи, живели някога на територията на древна Месопотамия; на древните египтяни, древните индийци, гърци и римляни. По-нататък авторката обръща внимание на възникването на универсалните философски учения с нетеистичен характер (будизъм, конфуцианство), за да се посвети накрая на историята на националните монотеистични религии (юдаизъм, християнство, ислям). По този начин тя успява да докаже как през цялата история на съзряване на човечеството новите философско-религиозни учения постепенно се превръщат в мощен фактор за развитието на езика и на езиковедските идеи: новите религии имат нужда от книги, в които да бъдат записани свещените слова на Божието Откровение. За тази цел отделните надетнически религии използвали специални култови езици, които се различавали съществено от местните разговорни езици. По този начин географията на световните религии се определя от разпространението на вероизповедните текстове на култовите надетнически езици.

Една от причините за възникването на филологическия интерес към езика се свързва именно с необходимостта свещените текстове да бъдат съхранени и предадени в неизменен вид на бъдещите поколения. На този проблем е посветена глава II, която проследява проявите на интерес към езика в древността. Със съзнанието, че най-същественият недостатък на човешката реч се свързва с физичната природа на звука – звуковите сигнали се разсейват бързо и ако не бъдат доловени или фиксирани своевременно, се изгубват безвъзвратно, авторката проследява историята на първите писмени системи – от възникването на пиктографията и идеографията до създаването на най-съвършената известна засега писмена система – азбучната. Китова неотклонно отстоява тезата си, че създаването на писменост, адекватна на характерната структура на дадения език, предполага дълбоко осмисляне на неговите особености и е сигурно доказателство за проява на съзнателен интерес към езика. Описание-

то на различните писмени системи е съпроводено с кратка характеристика на езиците, което придава допълнителна стойност на труда.

Като подчертава, че древните народи са разбирали огромното значение на писмеността, Китова приема, че по всяка вероятност те не са извършвали същинска филологическа дейност – такава, каквато я разбираме днес, но същевременно допуска, че създаването на писменост означава осмисляне на структурата на словоформата и изграждащите я елементи. За тази цел тя се позовава на мнението на известния езиковед Антоан Мейе, който още през 1919 г. посочва, че структурата на един език има пряка връзка както с характерните особености на конкретното писмо, така и с всяко решително постижение в областта на писмеността. Ето защо авторката изказва известно несъгласие с позицията на Владимир Михайлович Алпатов, според когото дори появата на писменост у един или друг народ не води до формиране на съзнателен и целенасочен интерес към езика. Все пак Китова отчита факта, че руският езиковед е проявил научна предпазливост, подчертавайки, че съвременното човечество не знае почти нищо за голяма част от представителите на първите човешки цивилизации. Авторката допуска, че навярно става дума именно за това: до нас най-вероятно не са достигнали сведения за повече или по-малко съзнателна „езиковедска дейност“ на отделни древни народи, което обаче не означава непременно, че те не са проявявали интерес към езиковата проблематика.

Третата глава навлиза във въпроса за възникването на филологията. В тази глава отново, за пореден път проличава огромната любов на авторката към избраната тема. Като споделя мисълта на Климентина Иванова, според която филологията е „уравновесяващата сила на човешкото“ и че „докато земята е дом за разум от човешки тип, филологията ще е част от културата на този разум“, Китова описва първите същински филологически опити на древните индуси, на древните гърци и на древните римляни, анализира детайлно първите езиковедски трудове, като се спира на отделни личности, оставили трайни и забележителни следи в историята на науката за езика.

Четвърта глава разглежда приноса на нехристиянските народи за развитието на науката за езика през Средновековието. На първо място авторката описва филологическите постижения на народите, принадлежащи към хиндуистко-будисткия и конфуцианско-будисткия религиозен микросвят – Япония, Тибет, Бирма, Виетнам, Монголия, Корея. Следва подробен преглед на постиженията на народите, изповядвали зороастризм, манихейство и ислям – перси и араби. Китова засяга и проблема за значителните литературни постижения на тези народи, завещали на човечеството безсмъртни произведения с неувяхваща слава.

Глава V обхваща филологическия принос на християнския Запад. Китова разбира факта, че за да се оцени ролята на християнството за развитието на езиковедските идеи през Средновековието, трябва най-напред да се изясни взаимовръзката между философските и религиозните доктрини през онази епоха: ненапразно се твърди, че най-прекия път за разбиране на средновековната философия минава

през обяснението на връзката ѝ с християнската религия. Подробно са разгледани дейността на Отците на Църквата и приносът им за развитието на езиковедските идеи през Ранното Средновековие в рамките на т.нар. „патристика“ („патрология“). Китова изтъква, че по различни причини в патристиката постепенно се оформят две относително самостоятелни течения, изиграли съществена роля за развитието на богословските и езиковедските идеи. Западноевропейската езиковедска традиция черпи идеи и вдъхновение от трудовете на Присциан и Донат. Учените възприемат латинския език не само като съвършен модел и инструмент за анализ, но и като единствен обект на езиковедските интереси. Това обстоятелство влече след себе си съществени последици: векове наред, чак до зората на Ренесансовата епоха, западноевропейците продължават да гледат на родните си езици като на „несвършени отклонения“ от сакралния модел, заложен в латинската граматика.

Източноевропейската традиция – която е подробно разработена в следващата глава – е свързана с т.нар. „гръко-славянски Изток“ и следва насоките, заложени в трудовете на Дионисий Тракийски и на Аполоний Дискол. Източноевропейските християнски книжовници се вдъхновяват най-вече от съчиненията на гръцки език и на преводите им на местните езици на народите, включени в състава на етнически многоликата Византийска империя. Това обстоятелство също има важни последици – благодарение на него народите в тази част на Европа, а и извън нея, осъзнават сравнително рано необходимостта от кодификация на родните си езици. Така още през IX в. става възможно Св. Константин-Кирил Философ да се възправи в сърцето на католическа Европа и смело да отстоява правото на всеки народ да възприема Божието слово на родния си език.

В тази част подробно са проследени езиковедските идеи на християнските книжовници, сред които се открояват схващанията им за произхода на езика, за природата на езиковия знак. Няма съмнение, че средновековните изследователи се доближават до идеята за двустранната същност на езиковия знак: според техните схващания външната (звуковата) форма на названията (*означаващото*) притежава времеви и пространствени измерения, докато значението на думите (*означаемото*) е лишено от подобни измерения, поради което е недосегаемо. За представителите на патристиката означаващото не се идентифицира със звуковата обвивка (формата) на думата, а по-скоро със запечатания в паметта неин акустичен образ, докато означаемото е съхраненият в паметта образ на обозначената част от действителността. Подобно на античните философи, средновековните учени също разграничават два вида езикови знаци: а) знаци, мотивирани от действителността (установени „по природа“), и б) знаци, които говорещите избират произволно, по предварителна уговорка. И нещо още по-важно, което явно не е убягнало от вниманието на ерудитите през ранното Средновековие: като осмислят диалектичката природа на човешкото същество, надарено със стройно организирана телесна структура, функционираща съвършено, и на езика като система от взаимосвързани еле-

менти, те възприемат човека и езика като сложни единства, които не се отъждествяват с механичен сбор от изграждащите ги компоненти. От историята на езикознанието е известно, че подобни идеи придобиват съвременно тълкуване векове по-късно: едва в края на XIX в. Сосюр ще разработи знаковата си теория в рамките на създадения от него структурализъм, а през XX в. Ленард Блумфийлд ще изгради в Америка нова структурална школа, чиито представители ще изключат значението като обект на езиковедския анализ.

Съвсем съвременно звучат идеите на християнските учени за основните езикови функции. Според тях езикът е инструмент, който дава възможност на човека да разкрива мисли и чувства, да предава знания на останалите членове на колектива и да съхранява опознатото в паметта си: езикът е основно средство за обективно изразяване и опознаване на действителността. Редица видни представители на средновековната патристика вземат отношение и по зародилата се още в Древна Гърция дискусия за същността на думите като езикови единици, назоваващи нещата от заобикалящия ни свят „по природа“ или „по предварителна уговорка“. Проследени са постиженията на средновековните схоласти, разделени на две отделни противопоставящи се течения – диалектици и антидиалектици. Диалектиците, чийто най-виден представител е Пиер Абелар – гениален френски мислител от късното Средновековие, с изключителни заслуги за развитието на логиката и граматиката, отстояват идеята, че вярата може да бъде опозната и анализирана чрез разума. През XI в. все още доминира мнението, че логиката, реториката и граматиката, като основни науки, формират три пътя за постигане на познанието. Конфликтите назряват, когато диалектиците лансират идеята, че мъдростта, постигната чрез разума, е в състояние да измести божественото познание. Антидиалектиците въстават срещу диалектиката, която според тях принижавя духовността, изместена от „духовната нищета на невежите“. По този начин теолозите антидиалектици се опитват да защитят християнската доктрина от угрозата на преклонението пред науката. Най-известният представител на второто течение е Пиетро Дамиани, който смята, че ако философията бе необходима, Бог би изпратил на хората учители философи. Дамиани се обявява открито срещу диалектиците. Още по-страшна е присъдата, която произнася над граматиката: тя според Дамиани е „дяволско творение“.

В тази глава е отделено заслужено място на спекулативната граматика. В рамките на средновековната схоластична философска доктрина (XII–XIII и началото на XIV в.) представителите на спекулативната граматика, наричани „модисти“ („modistae“), дават своя принос за развитието на езикознанието. Почти неизвестни днес, теориите им били наречени „modi significandi“, откъдето произлиза и името на привържениците на тази средновековна школа. Спекулативната граматика се занимава с логическите принципи, залегнали в основата на езиковите универсалии; модистите не изследват структурата на отделните езици, а се интересуват най-вече от онтологичната същност на езика: същината на спекулативната граматика намира

ярък израз в мисълта на Роджър Бейкън, според когото „граматиката е една и съща за всички езици, макар че после между тях се забелязват случайни различия“.

Мария Китова обръща особено внимание на филологическите приноси на някои западноевропейски народи: на ирландците, които първи в Европа заменят латинската азбука със собствена, отговаряща на спецификата на родния им език; на исландците, които около 1000 г. заменят древната си руническа писменост с нова и създават собствена азбука по модела на латинската, изменяйки я с оглед на особеностите на родноезиковата си фонологична система. През XII в. в Исландия се появява оригинален езиковедски труд, който се отклонява от нормите на латинския език, следвани неотклонно дотогава. С подчертано новаторско чувство анонимният автор на този трактат има голяма заслуга за извършването на правописната реформа и за създаването на исландската писменост. Трудът, известен като „Първи трактат по граматика“, е най-старият фрагмент от трите разработки по граматика и стилистика, добавени към „Еда“-та на Снори Стурлусон. Несъмнено в случая става дума за оригинален опит да се различат фонемите и техните варианти – опит, изпреварил с близо хиляда години раждането на Пражката фонологична традиция.

Освен ирландците и исландците обект на задълбочен анализ са и приносите на романоезични народи – французи, италианци, испанци, каталонци, галисийци, португалци.

Шестата глава е посветена на ролята на източноправославните народи. На първо място тук авторката прави преглед на историческата роля на Византия като мост между културните ценности на католическия Запад и православния Изток. Тя подчертава, че по силата на многонационалния си характер и географското си разположение Източната Римска империя се превръща в своеобразен водоем, в който се вливат благодатните течения на световните културни ценности. Попила античните елински стойности, усвоила огромното културно наследство на Египет и на Римската империя, Византия поема функцията на културен център, привличащ като магнит най-великите умове в тогавашния свят. По-нататък Китова се спира на дейността на най-известните източноправославни Отци на църквата и на ролята им за развитието на философията, на литературата и на филологията: св. Климент Александрийски, Ориген, св. Йоан Дамаскин.

В тази глава особен интерес предизвиква частта, посветена на мизийските готи. Приели християнството твърде рано, значителна част от готите напускат Западна Европа и се заселват в Мизия. Известни като „мизийски готи“ или „мали готи“, представителите на този народ, предвождани от своя духовен водач епископ Вулфила, изиграват съществена историческа роля за оформянето на бъдещите нации на Балканския полуостров и до голяма степен служат като мост между западноевропейските (католически) културни ценности и православния Изток. Вулфила създава азбука, за да преведе Библията на готски език. Подвигът на епископ Вулфила превръща България в родина на три азбуки. От

друга страна, с голяма доза вероятност може да се твърди, че Вулфила е първата историческа личност, чието име се свързва със съставяне на азбука.

От тук авторката се пренася към света на народите, принадлежащи към „*Orientalia Orthodoxa*“ – арменци, копти, сирийци, грузинци.

В тази глава е направен преглед на филологическите постижения на славянските народи. С разбираема гордост Китова отделя значително място на създаването на свещената българска азбука – глаголицата, най-старата позната славянска азбука. Тя е дело на Св. Константин-Кирил Философ около 862–863 г. като отговор на нуждата богослужебните книги да се преведат от гръцки на старобългарски език. Предполага се, че азбуката е наречена „кирилица“ по името на своя създател. Названието „глаголица“ възниква доста по-късно в Хърватско и идва от старобългарското слово *глаголь*, означаващо ‘дума’. Тъй като *глаголати* означава ‘говоря’, глаголицата поетично била наречена „знаците, които говорят“.

След като представя детайлно дейността на най-видните български книжовници от епохата, Китова подчертава значението на старобългарската книжнина. Някои учени изтъкват, че старобългарската литература има предимно преводен характер и не блести с оригиналност, с което омаловажават постиженията на старобългарските книжовни дейци. Като се има предвид обаче кога е създадена тази литература, трябва да се подчертае, че наистина става дума за „Златен век“ в общокултурното развитие на България – страна, току-що приела християнството и превърнала се в просветителски център на Балканския полуостров.

В шеста глава авторката не подминава и филологическите постижения на сръбските литератори, като се спира особено на представителите на *Ресавската школа*, основана от българина Константин Костенечки на сръбска територия.

Последната, седма глава ни пренася в развитието на езиковедските постижения през епохата на Ренесанса, когато нараства вниманието към всички области на науката. Освен че отново се пробужда интересът към изучаването на древните класически езици (гръцки, латински, иврит), към него се прибавят и изследванията на националните езици, дотогава третиран като „варварски“. Силите на европейския национализъм утвърждават индивидуалния характер на отделните езици в подкрепа на идеята, изразена от Йохан Готфрид фон Хердер, според когото мисленето и литературното наследство на всеки народ не могат да бъдат разбрани в цялост, ако не се познава езикът, на който говори и твори този народ.

Поотделно и детайлно са обхванати постиженията на отделни западноевропейски и централноевропейски народи. Главата завършва с подробно описание на приносите на славянските народи, формиращи два микросвета – „*Slavia Latina*“ и „*Slavia Orthodoxa*“.

Към основната, изследователската, част на книгата са добавени приложения: пояснителни бележки (за да не се утежнява прекалено материалът с бележките под линия, които са само библиографски, Мария Китова е отделила пояснителните в приложение), богати информационни корпуси, източници на илюстрациите

и библиография. Тези приложения сами по себе си са изключително ценни – дават много обширни знания и могат да се ползват и отделно от книгата.

Не мога да подмина и прекрасната илюстрация, с която Мария Китова е онагледила труда си. За читателя е особено интересно и бих казала приятно да „види“ лицето на учения, за когото толкова занимателно и с много уважение и любов му говори авторката, да „огледа“ нова и интересна писменост, да се запознае визуално с неща, за някои от които може би е слушал.

Без в нито един момент да изневери на строгата научна достоверност, Мария Китова поднася своето изследване на достъпен за всеки читател език, което прави от книгата не само научно, познавателно, но и крайно увлекателно четиво.

Мария Китова е посветила книгата си на незабравимия Живко Бояджиев – учител на много поколения лингвисти и вечно влюбен в езика изследовател. И това е най-добрият израз на почитта на авторката, а чрез нея и на всички нас, към паметта му.

„Имам ли право да изрека своето „Fuī. Vīdī. Volvī.“? Гмурнах се в хилядолетната бездна на Времето и едва успях да се завърна. Но... Успях ли да *съзря*, да *усетя*, да *доловя* и да *опиша* поне част от безсмъртното дело на знайните и незнайни радатели на „любовта към словото“

Била ли съм, бях ли там наистина...“

Така завършва книгата си Мария Китова.

Много бих искала тези редове за събудят желанието ви да прочетете книгата, която е насочена към възможно най-широк кръг от хора, интересуващи се от езика, нашето средство за общуване, и от науката, която го изучава. Защото тя е написана така, че да е занимателна и образователна и за филолога, т. е. за подготвения читател, както и за... няма да цитирам професия, за да не обидя някого – обикновения, непредубеден и неизкушен в науката читател.

THE FUNDAMENTAL WORK BY MARIA KITOVA-VASILEVA “LOVE FOR WORDS. ON THE SOURCES OF LANGUAGE SCIENCE“

Assoc. Prof. Anushka Levi, PhD

✉ New Bulgarian University
21, Montevideo St.
1618, Sofia, Bulgaria
Email: anilevi45@gmail.com